

Magyar nyelvű református bibliakiadások a XVII. században

A címben megfogalmazott téma szakirodalma óriási, Bod Péter¹ bibliatörténetétől kezdve Bottyán János összefoglaló művéig² számos munka újabb és újabb kutatási eredményeket vonultatott fel a szakmai és a műkedvelő, érdeklődő közönség számára. Ezért ezen írás nem vállalkozik újabb szempontok felvázolására, hanem kihasználva a főiskola könyvtármányának remek lehetőségeit, az eredeti példányok alapján, – melyeket a Magyar Irodalom Tanszéken bárki kézbe vehet – összefoglalja a XVII. századi magyar nyelvű református bibliakiadásokat.

A három részre szakadt Magyar Királyság kultúr-, művelődés- és könyvtörténetének megkerülhetetlen fejezete a bibliakiadás. Az utóbbi évtizedben azonban egyre több az ellentétes álláspont, főleg művelődéstörténeti megközelítésekben, a magyar nyelvű kiadások olvasási szokásaival kapcsolatban³, éppen ezért egyre fontosabb a kiadások pontos ismerete.

Az előzmények

A humanizmus, Erasmus szellemi munkásságának köszönhetően, igen nagy hatással volt a reformáció nemzeti nyelvű bibliaolvasási programjának kidolgozására és megvalósítására. Ahhoz, hogy a XVII. századi bibliakiadásokat megvizsgálhassuk fontos megemlékezni a XVI. századi próbálkozásokról. A magyar nyelvű kiadásokat, melyek többé-kevésbé befolyásolták a Vizsolyi Biblia szövegtestét, a kor igen jelentős és erudícióval teljes humanista és protestáns elméi fordították és rendezték sajtó alá. Komjáti Benedek Szent Pál levelei⁴, Pesti Gábor Újtestamentuma⁵, Sylvester János fordítása⁶, Heltai Gáspár szinte teljes biblia-

kiadása, Méliusz Juhász Péter⁷, Félegyházi⁸ magyarázatokkal ellátott kiadása mind arra utal, hogy a vágy egy teljes magyar nyelvű bibliafordítás kiadására igen nagy volt. Így már nem is olyan egyedülálló és előzmények nélküli a méltán mindenek fölött álló tekintélynek örvendő, első teljes magyar bibliafordítás és kiadás: a Vizsolyi Biblia. Maga Károli Gáspár sem titkolta, hogy a három év alatt az eredeti héber és görög nyelvekből fordított Biblia nem egyedüli munka, hanem egy egész munkaközösség terméke. Ez a kollektív munkán alapuló fordítás lett az a szövegtest, melyet a későbbi református bibliakiadások megkerülhetetlen korpusznak tekintettek. Ezért mondhatjuk azt, hogy a XVII. századi református bibliakiadások a Károli Biblia szövegének variánsai.

A Hanaul Biblia

Már az 1590-es kiadás Elöljáró beszédében Károli Gáspár felhívja a figyelmet az esetleges fordítási hibákra. Szenci Molnár Albert, aki gyermekként jelen volt és segédkezett a Vizsolyi Biblia kiadási munkálatainál⁹, első kézből ismerhette a fordítás hiányosságait. Feltehetőleg ez és Károli személyisége volt a motiváló erő, mely a Biblia revíziójára ösztökélte. Azonban nemcsak a fordítási hibák kényszerítették újabb kiadásra, hanem az az igény is, mely egy kis alakú, könnyen használható Bibliát szorgalmazott, hiszen az 1590-es kiadású Biblia kódex nagyságú és a mindennapi használatra alkalmatlan volt.

A revízió munkafolyamatába külföldön tanuló magyar diákokat is bevonva **Szenci Molnár Albert** új formátumú és tartalmú kiadást teremtett, mely a kanonizált szent-

írási könyveken kívül tartalmazott egy ajánlást Móric hesszeni herceghez, illetve egy jegyzéket és magyarázatot a szövegben előforduló bibliai szavakról és nevekről. Így ezt, a **Hanauban**, 1608-ban kiadott Bibliát, nevezhetjük a Vizsolyi Biblia első javított kiadásának.

A tanszéki példány töredékes, hiszen csak az Újtestamentumot tartalmazza, tehát nem vizsgálhatjuk az egész kiadást, azonban annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy jól használható ezen kiadás, hiszen negyedréte nagyságú lapja már a zsebkönyv méretéhez közelít, a Frankfurtban öntött magyar betűi pedig igen jól olvashatóvá teszik a lapjukról.

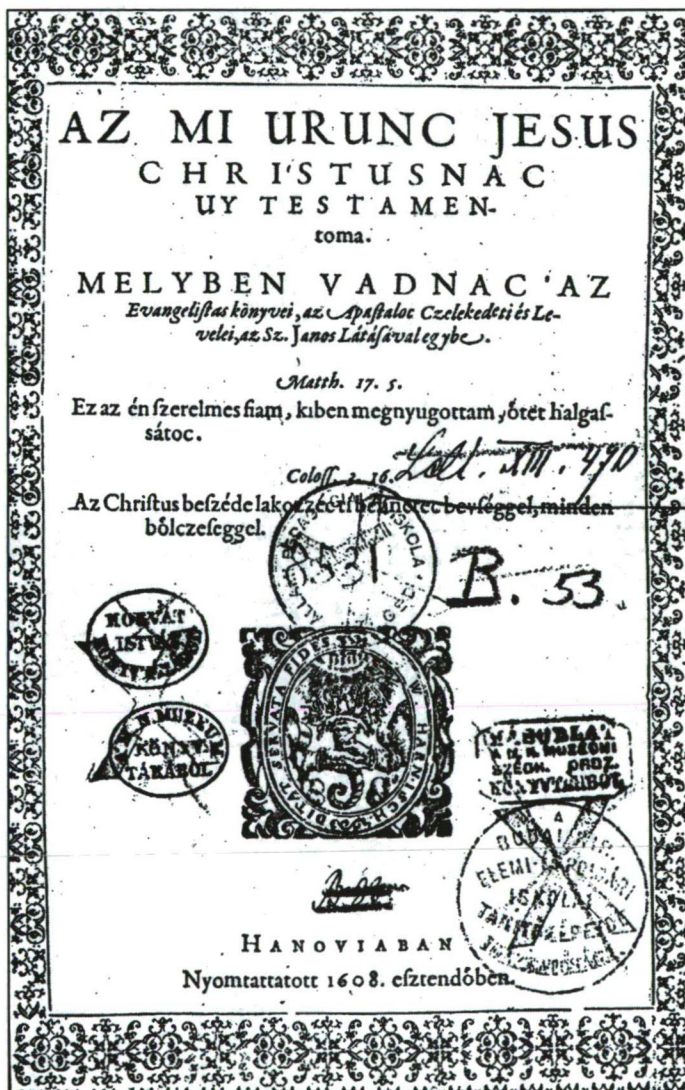
Ezen revideált kiadás négy év alatt elfogyott, tehát újabb kiadásra volt szükség, ezért 1612-ben Oppenheimben újból megjelenteti a Szentírást. Szenci az újabb javított kiadás végén közli a genfi dallamokra írt 150 szoltárát és más válogatott énekeket, a Heidelbergi Kátét, különböző imádságokat és az egyházi szertartások rendjét. Az 1612-es kiadás nem található meg főiskolánkban.

A Iansonius-féle kiadás

Erről a kiadásról nagyon kevés információnk van. Feltehetőleg az egyre jelentősebb hiány miatt üzleti szempontokat figyelembe véve Johan Iansonius 1645-ben, Amszterdamban kiadja ma-

gyar nyelven a Bibliát, a Szenci-féle kiadás utánnyomásaként, de az idegen nyomdászok és korrektorok miatt igen romlott és hibás szöveg látja meg a napvilágot. Ezért egyre nagyobb igény merül fel egy tisztességes és pontos fordításra.

Az újabb kiadás előkészítéséhez ketten is hozzáfogtak. Komáromi Csipkés Györgyöt

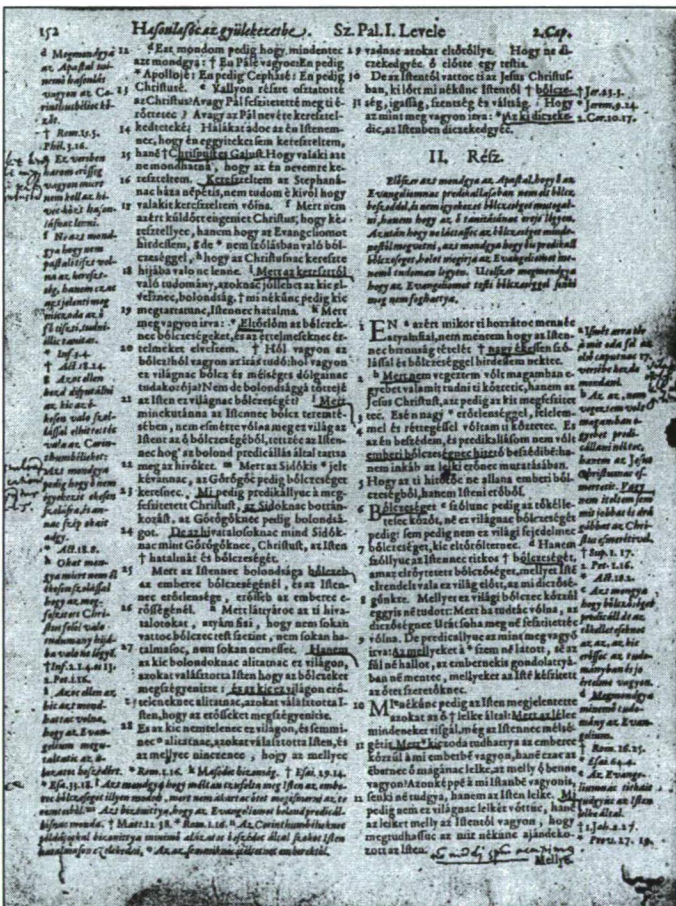
1. ábra A HANAUI BIBLIA ÚJSZÖVETSÉGÉNEK CÍMLAPJA

Debrecen bízta meg, Misztótfalusi Kis Miklós¹⁰ saját elhatározásából látott munkához. Mindkét újtott szöveg igen kalandos úton tudott csak megjelenni.

Misztótfalusi, Csécsesi István és Kaposi Sámuel készítették el a fordítás újabb, javított változatát. Ebben a szövegben jelent meg először a dőlt betűs szedés azoknál a szöveghelyeknél, ahol a magyar változat a szövegértéshez elengedhetetlenül szükséges, de hiányzik az eredeti szövegből. Az újrarendítők mintegy 3000 hibát javítottak ki. 1685 jelent meg ez a változat, de Erdélybe csak 1689-ben érkezett. Misztót-

falusit a konzervatív egyházi vezetők megváltották eretnek Biblia készítésével. Sajnos, bár a vádak semmisnek bizonyultak, erkölcsi megbecsülést és elégtételt életében nem kapott Ennek ellenére a század legjelentősebb bibliakiadásának tartották – Aranyos Bibliának is nevezték – Magyarországon.

Komáromi Csipkés György 1675-ben készül el a fordítással, 1678-ban elhunyt, 1680-ban a fordítást elfogadták a margittai zsinaton, majd 1718-ban Leyden városában nyomtatták ki, hatalmas bolyongás után csak 1789-ben érkeztek meg a példányok Debrecenbe.

2. ábra A HANAUI BIBLIA JEGYZETEKEL ELLÁTOTT LAPJA

A Várad-Biblia

Még a Iansoniusz-féle kiadás előtt I. Rákóczi György fejedelem 1638-ban elrendelte, hogy tudós férfiak vizsgálják át a Vizsolyi Bibliát és a fordítási hibákat javítsák ki. A szöveget a párizsi királyi többnyelvű (polyglott) Biblia segítségével Köleséri Sámuel nagyváradi teológiai tanár javította ki, sőt igen jelentős jegyzetapparátust is csatolt az új szöveghez. A nyomtatást 1657-ben kezdték meg Nagyváradon, Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában. A munka igen jól haladt 1660-ig amikor a török ostromolni kezdte a várat és a várost. A 10000 példányban kinyomtatott ívekből 4000 elpusztult. A vár elesett, de az erősség feladásának egyik feltételként a várvédők a megmaradt 6000 példány Kolozsvárra való menekítését jelölték meg. Erről

tudósít Szalárdi János 1664-ben írott krónikájában.¹¹ A nyomtatást Kolozsváron fejezték be 1661-ben. A címlapon az iktári Bethlen-címer, a nyíllal átlőtt nyakú két hattyú, található. A kiadvány érdekessége, hogy az Új Testamentumnak külön címlapot készítettek.

Sajnos a főiskolai példány csonka, nincs meg a címlap és néhány egyéb oldala is hiányzik. A főiskolán meglévő Hanau, Iansonius-féle és Váradi Biblia-példányok segítenek eligazodni mindazoknak, akiket érdekel a XVII. századi református bibliakiadások nyelvtörténeti, exegetika történeti, művelődéstörténeti kérdéseinek boncolgatója. Azonban, ha irodalomtörténeti szerepüket vizsgálja, vagy a múlt érdekes tárgyi emlékeinek akar hódolni az ember, akkor is izgalmas csemegét rejtenek ezek a könyvritkaságok.

Felhasznált irodalom

- ☐ Bod Péter: *Szent Írás értelmére vezérlő magyar Lexikon*. Győr, nyomtattatott Streibig József által, 1746. (Leltári szám: 8367/1.)
- ☐ Bod Péter: *A Szent Bibliának Históriaja*. Szeben, nyomtatott Sárdi Sándor által, 1748. (Leltári szám: 8369.)
- ☐ Bod Péter: *Magyar Athenas...* 1766.
- ☐ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Kiadja a Református Zsinati Iroda sajtóosztálya, Bp., 1982.
- ☐ Borsa Gedeon-Hervay Ferenc-Holl Béla-Käfer István-Kelecsényi Ákos: *Régi magyarországi nyomtatványok*. I-II. köt. Bp., 1971, 1983.

A MI URUNK IESVS CHRISTVSNAK VJ TESTAMENTOMA

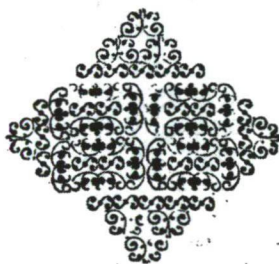
Mellyben vadnak az Evangelisták Könyvei, az Apostolok tselekedeti és Leveli, a Szent Iános Ielenésével egygyütt.

Matth. 17. vers. 5.

Ez az én Szerelmes fiam, kibem megnyugodtam őtet halgatók.

Coloss. 3. vers. 16.

A Christus befűde lakozzék ti bennetek bőséggel, minden bőséggel.

AMSTELDAMBAN,

Nyomtattatott IANSONIUS IANOS ÁLTAL.

M. DC. XLV.

1645

3. ábra A IANSONIUS-FÉLE BIBLIA ÚJSZÖVETSÉGÉNEK
CÍMLAPJA

- ☐ Csapodi Csaba-Tóth András-Vértesy Miklós: *Magyar Könyvtártörténet*. Bp., 1987, Gondolat.
- ☐ *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. II. köt. Szerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó.
- ☐ *Magyar Biblia-fordítások*. Vál.: Nemeskürty István. Bp., 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- ☐ Misztótfalusi Kis Miklós: *Apologia*

Bibliorum (A Biblia védelmezése). Bp., 1985, A Magy. Ref. Egyház Sajtóosztálya, A magyar Bibliatanács Kiadója.

☞ Molnár József-Simon Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. (3. jav. és bőv. kiadás), Bp., 1980, Tankönykiadó.

☞ Péter Katalin: *Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995.

☞ Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. Bp., 1879, MTA.

☞ Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. Bp., 1980, Magyar Helikon.

Jegyzetek

¹ Bod-Sárdi i. m.

² Bottyán: i. m.

³ *A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században*. In Péter: i. m. 56.

⁴ Komjáti Benedek: *EPISTOLAE PAVLI LINGVA HUNGARICA DONATAE, AZ ZENTH PAAL leueley magyar nyeluen*, Krakkó, 1533.

⁵ Pesti Gábor: *Novum Testamentum seu quattuor euangelioru volumina lingua Hungarica donata*, Gabriele Pannonio Pesthino Interprete – *Új Testamentum magyar nyelven*, Bécs, 1536.

⁶ Sylvester János: *Új Testamentum magyar nyelven*, Sárvár-Újsziget, 1541.

⁷ Méliusz Péter: *A Szent Pal APASTAL LEVELENEC MELLYET A COLOSSA-BELIEKNEC IRT PREDIcacioberent valo magyarazattyá*, 1561 / *Az Szent*

Ianosnac tött ielenesneç igaz es iras berint valo magyarazaóa..., Várad, 1568.

⁸ Félegyházi Tamás: *Új Testamentum*. Debrecen, 1586.

⁹ Lásd az 1. jegyzetet: 146. p.

¹⁰ „Cum Biblia nostra editionis Janssonianae, que ad manus habemus, valde vitiosa esse...” [A kezünkben lévő, Jansonius által kiadott Bibliánk, igen hibás volt... (a ford. saját)] Nicolaum Kis de M.Tótfalu: *Apologia Bibliorum anno 1684. Amstelodami impressorum, út et orthographiae...*, Claudiopoli, Anno 1697. 2. Hasonmás kiadás: A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, A Magyar Bibliatanács Kiadója, Budapest 1985.

¹¹ Szalárdi: i. m. 616.: „Az vezér hitlevele pedig, hogy amint íraték, az elsőzeri kiküldött cikkelyéből íratott volna, ez is hozzáadatott vala: minden kívánságok megengedetett, s valaki hová közülök menni akarna, passák, bégek rendeltetvén melléjek, minden javokkal kár és bántás nélkül elkisértetnének. Az oskolákhoz, szent egyházhoz tartozó minden dolgok, könyvek, minden eszközök (*mellyeken typographia s a végződésben levő bibliai exemplárok, ahhoz tartozó sok tallér papiros harangok, oskolához tartozó jószág, ma-lom s káptalanbéli minden könyvek s levelek értetnek vala az első punc-tumok között azok lévén kívánságok között feltétve...*) kezekhez adatván szabadosan bír-hassanak.”

BARICZ ÁRPÁD